Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського
Серія «Філологія». Том 20 (59), №6. 2007 р. С. 135–143.

УДК 811.161.2'367'373.7

АСПЕКТУАЛЬНІ МОДИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТІВ

С. О. Соколова

У статті розглянуто проблему варіювання дієслівних фразеологічних зворотів (ФЗ), пов'язаного з модифікацією аспектуального значення дієслова (АМ), тобто з особливостями розподілу дії у часі (початок, тривалість, можливе та реальне завершення, повторення), її інтенсивністю та ін. у сучасній українській мові. Матеріал дібрано зі словників, в яких аналізовані ФЗ подано як в одній словниковій статті, так і в різних із взаємними посиланнями або без посилань. АМ ФЗ виходять за межі видової парності, не порушуючи цілісності ФЗ, а подекуди спричиняють утворення фреймів, що описують цілісну ситуацію. Запропоновано послідовно відображати АМ ФЗ у словниках та практичних посібниках.
Ключові слова: фразеологічні звороти, аспектуальна модифікація, доконаний вид, недоконаний вид, фрейми.

Наявність виду як граматичної категорії вирізняє слов'янські мови з-поміж інших мов і є їхньою характерною ознакою. У слов'янських мовах, зокрема українській, жодна дієслівна лексема не існує поза категорією виду, тоді як в інших мовах ознаки видових значень знаходять на рівні окремих лексем, лексичних груп, а найчастіше — окремих часових значень. Категорія слов'янського виду взаємодіє з категоріями часу, стану, особи, способу, впливає на синтаксичну будову словосполучень, речень та текстів. Тісний зв'язок існує між видом та лексичним значенням дієслова.

Бодай жодна інша граматична категорія не привертала такої уваги дослідників, як категорія виду, про що й свідчить виділення вчення про вид та суміжні категорії в окрему галузь мовознавства — аспектологію, яка досліджує мовні засоби різних рівнів, об'єднані спільним категорійним значенням. Це категорійне значення полягає у відображенні основних особливостей перебігу дії та її розподілу в часі. Аспектуальні значення, які відображають об'єктивні закономірності мислення людини, зокрема неодмінного зв'язку усіх процесів з часом, притаманні усім мовам, але можуть передаватися ними у різний спосіб, саме тому аспектуальні категорії слов'янських мов привертають пильну увагу не лише вчених, для яких ці мови є рідними, але й представників інших мовних груп.

На відміну від граматичної категорії часу, яка зв'язує дію з моментом мовлення, тобто є зовнішньою характеристикою дії, аспектуальність є її внутрішньою ознакою і вказує на власний розподіл дії в часі: початок, тривалість, можливе та реальне завершення, повторення, інтенсивність, закономірний зв'язок з іншою дією і под. Ядром поля аспектуальності у слов'янських мовах є дієслово. До його аспектуальних категорій відносять граматичну категорію дісслівного виду й семантико-словотвірну категорію родів (або способів) дієслівної дії (РДД).

Аспектуальність охоплює всю дієслівну лексику, а формальними засобами вираження аспектуальних значень є передусім префікси та суфікси. Усі суфікси, які

первинно беруть участь в оформленні дієслова як частини мови, зокрема у творенні дієслів від інших частин мови, є носіями граматичного значення НДВ. Префікси, а також суфікс *-ну-* зі значенням миттєвої дії є основними засобами перфективації, а постфікс не впливає на видову характеристику дієслова, одночасне приєднання префікса і дієслівного суфікса до недієслівної основи-мотиватора теж зумовлює віднесення похідного дієслова до доконаного виду (ДВ). Залежність аспектуальної характеристики дієслова від його морфемної структури й передусім від ступеня похідності саме в межах дієслівної лексики зумовила необхідність виділити серед дієслів групу одиниць, непохідних саме у межах дієслова (незалежно від похідності від інших частин мови), які здобули назву "базових" дієслів [1, с. 20], на відміну від тих, що словотвірно мотивовані іншими дієсловами. Приєднання до базового дієслова афіксів, що змінюють його аспектуальну характеристику (вид або належність до певного роду дії), спричиняє його аспектуальну модифікацію.

Оскільки у складі української фразеології дієслівні звороти посідають досить значне місце, постає питання про словникове опрацювання їхніх аспектуальних модифікацій. Наявна словникарська практика [2; 3] регламентує лише подання видових пар, переважно суфіксального типу [2: 1, с. 6]. Префіксальні пари словники фіксують непослідовно, і зумовлено це тим, що у сучасній лінгвістичній літературі досі немає єдиної думки щодо існування так званих "сутовидових" префіксів, тобто префіксів, які у разі приєднання до первинної основи НДВ (НДВ I) не вносять додаткового лексичного значення, та, відповідно, щодо видових пар, члени яких відрізняються наявністю / відсутністю префікса. Не входячи зараз в деталі цієї полеміки, зазначимо, що у східнослов'янських мовах існує велика кількість дієслівних пар "НДВ I — префіксальний ДВ", семантичні відношення в межах яких тотожні відношенням у парах "НДВ II — ДВ", а втрачати або значно ослаблювати своє лексичне значення, фактично залишаючись лише показниками ДВ, в них можуть практично всі дієслівні префікси.

Питання видової парності фразеологічних зворотів (ФЗ) тісно пов'язане з проблемою варіювання дієслівних фразеологізмів загалом. Відомо, що варіанти фразеологізму — це такі його відозміни, що виявляються в модифікаціях компонентного складу та синтаксичної структури і розрізняються чергуванням у тій самій позиції різних слів (власне варіанти фразеологічних одиниць) або варіантів слів та синтаксичних конструкцій [4, с. 63] за збереження відносної тотожності фразеологічних значень й етимологічних образів [5, с. 772]. Варіанти фразеологізмів (і видові пари) словник, згідно з концепцією, опрацьовує в одній словниковій статті. Таким чином, аспектуальні модифікації фразеологізмів теж мають бути подані разом або, принаймні, із взаємними відсиланнями. Електронний варіант словника створює для цього найкращі можливості. Практика показує, що далеко не всі аспектуальні модифікації ФЗ опрацьовані у такій спосіб.

Основною семантичною опозицією в межах видових пар, утворених шляхом імперфективації, є опозиція "дія — результат дії" (*закінчувати — закінчити, переробляти — переробити, розповідати — розповісти* та ін.), однак вона не єдина. Відомі численні суфіксальні пари, семантичні відношення в яких відповідають формулі "бути у стані — почати бути (опинитися) у стані" [6, с. 91–92] (*відчувати —*

відчути біль, *розуміти — зрозуміти* прочитане, *ображатися — образитися* на кого-н., *уявити — уявляти* що-н.). Досить часто стан, що його передає дієслово НДВ, не можна уявити як такий, що розпочався у певний момент, зафіксований дієсловом ДВ. Такі дієслова позначають або постійний, незмінний стан, або такий, що повторюється багаторазово. Семантичні відношення між НДВ і ДВ можна виразити формулою "стан — одноразовий вияв цього стану" (*ставитися — поставитися* до кого-н., *використовувати — використати, опинятися — опинитися* де-н.). У кінці 70-х – на початку 80-х рр. 20 ст. Було висунуто тезу про нерозривний зв'язок виду з фазовістю [7], тобто про те, що фазове значення є невід'ємним компонентом будь-якого видового протиставлення, незалежно від того, чи йдеться про видову кореляцію або деривацію.

Спробуємо проаналізувати дієслівні фразеологізми саме під таким кутом зору. Аспектуальних модифікацій у складі фразеологічного звороту зазнають дієслова зі значенням дії. Подекуди ці модифікації зафіксовано в одній словниковій статті того самого лексикографічного джерела з відповідними прикладами, інколи знаходимо їх окремо, у різних словникових статтях.

Опозиція 'дія — її результат':

перетяга́ти (перетя́гувати) / перетягти́ (перетягну́ти) на стомрону (на бік) *кого, чию (чий)* — ' робити кого-небудь чиїмсь прибічником, прихильником і т. ін.' *Погляди на книжки, фільми — це пусте! Ні, й це не пусте... Тут вона поволі* ***перетягувала його на свій бік****, аж поки не перетягнула зовсім* (Ю. Мушкетик); *Жила у діда.. Я надіюсь* ***перетягти*** *знов* ***на*** *його сторону дядину* (Леся Українка);

підтяга́ти (підтя́гувати) / підтягти́ (підтягну́ти) живі́т 'бути напівголодним, обмежувати себе в їжі; недоїдати' *Там кухонь польових немає. В тилу владас інших світ. Згубив картки свої в трамваї, - Сиди і* ***підтягай живіт*** (А. Малишко); *От тільки з харчами та з водою у нас тугувато. Що ж, уріжемо пайок, іншого виходу немає.* ***Підтягнемо животи*** (Д. Ткач);

ціди́ти / проціди́ти крізь зу́би, зневажл. 'говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот' Майор, не обертаючись, люто ***цідить крізь зуби:*** —Негайно ж, негайно замовкніть! Бракувало ще, щоб підлеглі... [бунтували] (Н. Тихий); Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника. Той ***крізь зуби*** злостиво і спокійно ***процідив***: — Зараз, товаришу командир (М. Стельмах);

[аж] воло́сся піднима́ється (підійма́ється, встає) / підняло́ся (вста́ло) вго́ру (догори́) у кого і без додатка — 'кому-небудь стає дуже страшно' [Зачепиха:] Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувать про ту войну [війну], — ***волосся догори підіймається*** (М. Кропивницький); Уляна, припавши до трупа,— затихла. У людей ***піднялося волосся угору***, і всі, глибоко зітхнувши,— перехрестились (Панас Мирний); Василько похолов з остраху. Як і в інших опозиціях, аспектуальні пару можуть утворювати варіанти ФЗ: ***Волосся полізло догори***, серце перестало стукати в грудях (М. Коцюбинський); Полегшало йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, як закомандує — ***аж волосся догори стало*** (Ю. Збанацький).

Опозиція 'початок дії — дія':

аж ви́ляски (одляски) пішли́ / ідуть́ — ‘дуже сильно, з лунким звуком’ — *А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та не добачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці,* ***аж виляски підуть***... (А. Хорунжий); *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом,* ***аж одляски*** *на майдані* ***пішли*** (І. Нечуй-Левицький); *Кричала* [Соловейчиха], ***аж виляски йшли***: *— Та я свого руками ось цими придушу — не пущу до комуни* (А. Дімаров); *— І граю на баяні, і гопака ріжу, і долонею по колінах поплескую.* ***Аж виляски йдуть*** (В. Кучер). Словник [2] тлумачить цей ФЗ на слово ***виляски***, подаючи першим дієслово ДВ; в електронному варіанті [3] тлумачення відповідно відкривається на два компоненти — іменник та дієслово ДВ;

аж (рідко білий)] світ кру́титься (ве́рнеться, маки́триться, колиха́ється, іде́) / закрути́вся (заверті́вся, замаки́трився, заколиха́вся, пішо́в) о́бертом (пере́кидом, пере́кидьки, хо́дором *і т. ін.) [****в оча́х (пе́ред очи́ма)]*** — 2. ‘хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події’ *Оженився — зажурився,* ***аж світ замакітрився*** (Укр.. присл..); [Красовська:] *Тут своя оказія, просто* ***аж світ в очах макітриться***, *а вона ще з якимись там спектаклями!* (Олена Пчілка). У фазові відношення вступають не лише спільнокореневі дієслова, але й їхні синоніми: *Сидів близько, говорив пошептом* [пошепки], *а в Марусі* ***завертівся*** *весь* ***світ перед очима*** (Г. Хоткевич). *Дух спирається в Галиних грудях від щастя;* ***світ крутиться перед очима*** (Панас Мирний); Відсутність відповідного приклада у матеріалах словників ще не означає відсутності певної форми у мові: *Розстрілювали чи й так штовхали* [людей фашисти] *з кручі в прірву. Володя відчув, як* ***світ*** *йому..* ***пішов*** (пор.: ***іде***) ***обертом*** (Іван Ле); *Синова відповідь приголомшила Лукерку Василівну.* ***Аж білий світ пішов*** (пор.: ***іде***) ***перекидьки перед очима*** *у неї* (І. Сенченко); *У Галі* ***світ в очах пішов*** (пор.: ***іде***) ***ходором***, *і товстою дерев’яною ложкою увірвала вона з усієї сили Василя по гуластому носі* (Панас Мирний). Цей ФЗ потлумачений на слово *світ* [2, с. 787; 3] з наданням переваги формі НДВ, як і синонімічний зворот ***світ [в оча́х (пе́ред очи́ма)] тьма́риться (темні́є, ме́ркне, му́титься) / потьма́ри́вся (потемні́в, поме́рк, помути́вся)***, якій в електронній версії відкривається лише на дієслова обох видів [3];

[аж] і́скри з оче́й си́плються (летя́ть, ска́чуть *і т. ін.) / поси́пались (полети́ли, поскака́ли*** *і т. ін.).* 1. ‘дуже сильно’ ***Гуцул так розгнівався, що аж іскри з очей поскакали*** (Казки Буковини); *Злий* [Антосьо] *іде,* ***аж іскри з очей скачуть*** (А. Свидницький); 2. уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. — *Йому я стану за дитину. — І кинула кругом очима, Аж іскри сипнули з очей* (Т. Шевченко) (цікаво, що на початок дії вказує дієслово з суфіксом *-ну-*); [4-й повстанець:] *Чудний той Степан. Як говорить, то* ***аж іскри з очей сиплються*** (Мирослав Ірчан). Ключовим для цього ФЗ словник вважає слово іскри, а першим подає дієслово НДВ.

Опозиція ‘одноразовий вияв дії (стану) — багаторазова дія (постійний стан)’:

би́тися / поби́тися об заклад *з ким і без додатка.* 1. ‘сперечатися,

домовляючись про умови виграшу' *Сперечались-сперечались, а далі* ***побилися об заклад****. Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю...* (Панас Мирний); — *Я пам'ятаю тебе з тих часів, як ти бігав за м'ячиком по вулиці і* ***бився*** *зі мною* ***об заклад****, що ластівка може перелетіти море, не відпочиваючи* (Ірина Вільде);

підмо́чувати (хита́ти) / підмочи́ти (розхита́ти) репута́цію (авторите́т) 'певними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось' *Історія з капустою сильно* ***підмочила репутацію*** *Миколи Проця* (В. Бабляк); *Народжена дитина не захотіла* ***підмочувати*** *чисту* ***репутацію*** *святого отця і вирішила стати янголятком — умерти* (Ф. Малицький);

куди́ і во́рон кісто́к (ко́сті) не зано́сить 'дуже далеко, в найвіддаленіше місце' *Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця,* ***куди****, як говорили в старі часи,* ***і ворон кісток не заносить*** (О. Довженко); ***куди́ во́рон і кісто́к не зано́сить*** — *Ой, бійся скуки* [нудьги], *Нінко!.. Вона, як необ'їжджений кінь, може завести тебе в такі нетрі,* ***куди ворон і кісток не заносить*** (С. Добровольський); ***куди́ й во́рон не занесе́ ко́сті*** *чиї — Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світу,* ***куди й ворон не занесе кості*** *твоїх знайомих* (І. Нечуй-Левицький). У словнику [2] подано лише форми НДВ, ключовим є іменник, в електронному варіанті наявна й форма ДВ (з відповідним прикладом), ФЗ відкривається на іменник і дієслова обох видів, але видову співвідносність не проголошено у жодному заголовку словникової статті. Оскільки сам ФЗ загалом має прислівникове значення, видова модифікація дієслова в ньому є лише формальною, а семантично видове протиставлення нейтралізоване.

Таким чином, дієслова у ФЗ, здатні до вживання у формах різних видів, спричиняють семантичну модифікацію цих зворотів за тими самими опозиціями, до й дієслова у вільному вжитку. Однак фазові відношення дієслів у мові ширші за видові опозиції. Аспектуальні модифікації дієслів у ФЗ, за попередніми даними, дуже рідко відбуваються у межах РДД, і причиною цього, ймовірно, є саме їхня усталеність. Можливо, така модифікація припустима як оказіональна, але це питання потребує додаткового вивчення.

Подекуди фазові модифікації фразеологізмів виходять за межі видових опозицій і є справжніми фазовими варіантами, оскільки дієслова в них є різними лексемами. До такої модифікації здатні дієслова зі значенням розташування у просторі (*стати — стояти, лягти — лежати, сісти — сидіти*). Деякі з таких фазових модифікацій знаходимо в одній словниковій статті (як варіанти), інколи вони навіть не мають взаємних посилань. За способом опрацювання у словнику враховані варіанти відповідають видовим парам (подані через скісну лінію в одній статті), але вони не є видовими парами (пор.: *стати — ставати, лягти — лягати, сісти — сідати*):

стоя́ти / ста́ти більмо́м в о́ці *перев. кому.* 'заважати, дратувати' *Гола гора Мар'янові більмом стала в оці* (С. Чорнобривець); ***більмо́м стоя́ти*** *— Більше не говори про них* [спекулянтів], *Павлику..— Хай їм грець.., вони ж* ***більмом стоять*** *на всю Ковалівку... Назад нас тягнуть...* (В. Кучер);

лежа́ти на душі́ (на се́рці) 1. *у кого і без додатка* 'бути предметом постійних роздумів, переживань, страждань і т. ін.; турбувати, гнітити когось' *Я знаю, що в сього Кирила Тура щось на душі важке лежить* (П. Куліш); ***важки́м ка́менем (тягаре́м) лежа́ти на се́рці***. *Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Брянського. Важким, фізично відчутним* ***каменем*** *вона тепер* ***лежала на серці***... (О. Гончар); ***ка́менем лягти́ на се́рце (на се́рці)*** *кому і без додатка* 'негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось' *За все своє життя ніколи він не оповідав того, що* ***каменем лягло на серці*** (Ю. Збанацький). В останньому випадку ФЗ подано окремо на ключові дієслова ***лежати*** та ***лягти***, але їхні тлумачення свідчать про те, що вони вказують на фази тієї самої ситуації (***лягти*** — початок, ***лежати*** — стан).

Комунікативне спрямування лексикографічних видань вимагає того, щоб словник враховував таку співвідносність, оскільки фразеологізми фактично описують ту саму позамовну ситуацію та ґрунтуються на тих самих образних засобах. Більше того, подекуди на основі фазових модифікації дієслів у фразеологізмах утворюється цілий фрейм. "Фрейм — це певне стереотипне уявлення про компоненти і структуру ситуації, що її позначає слово ... Основним конструктом, на основі якого формується фрейм, є дієслово НДВ, а також віддієслівний спільнокореневий субстантив із відповідною провесною семантикою. Трохи інші функції виконують дієслова ДВ. Їхня семантика більшою мірою пристосована для характеристики окремих фрагментів Фрейда, оскільки майже завжди визначає фазу розвитку певного загального процесу. Проте вже й цей факт свідчить про те, що й дієслова ДВ є найважливішим лінгвістичним конструктом, що обслуговує фрейми" [8, с. 126]. У наведеній цитаті йдеться про російську мову, але думка є цілком слушною й для української (і для будь-якої де граматичне протиставлення за видом. Специфічна семантика дієслів розташування у просторі та стійка образність, притаманна ФЗ, створюють ідеальні умови для формування фреймів.

Фрейм 1: ***попливти́ / пливти́ у кише́ню (до кише́ні, у ру́ки*** *і т. ін.*) *чию (чиєї, чиї), кому* 'легко, без труднощів дістатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.)' *Він тепер заживе так, як ніколи ще не жив. Вибудує завод і гроші самі* ***попливуть*** *у його* ***кишеню*** (Панас Мирний); — *Здається, і наші коні та воли попливуть панам у кишені* (М. Стельмах);j — *Відрізали* [землю]. — *Скільки я на ту землю старався. Тягнувся до того достатку, і* ***попливло*** *моє щастя старцям у* ***руки*** (М. Стельмах). У заголовку словникової статті проголошено видову парність дієслова (***попливти / пливти***), приклади ДВ вказують на початок стану;

копі́йка в кише́ню пливе́ 'є гроші, прибуток від чогось' — *Таксі, — повторив Кость, — то, дядьку Миколо, живе діло. Колесо крутиться —* ***копійка в кишеню пливе***... (М. Рудь). Поданий окремо фразеологізм вказує на динамічний стан, який може мати певні наслідки;

пливти́ (іти́, текти́ *і т. ін.*) ***/ припливти́ (прийти́, притекти́*** *і т. ін.*) ***до рук (у ру́ки)***, *перев. зі сл.* сам, самам, самом 'легко, без труднощів діставатися кому-небудь' *Матеріал для стінгазети сам плив до рук* (О. Гуреїв); *Я ж казав, що*

люлька таки припливе до моїх рук (Г. Коцюба). Зафіксована у словнику видова опозиція вказує на динамічний стан та його результат (***пливти — припливти***).

Фрейм 2. Цей фрейм, на відміну від попереднього, представлений в одній словниковій статті: ***чорт (ді́дько, нечи́стий*** *і т. ін.)* ***несе́ / приніс (поніс); нечи́ста [си́ла] / несе́ принесла́ (понесла́)*** *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу кудись. Розташувавши приклади відповідно до фаз дії, які передають дієслова, отримуємо ситуацію, що має початок, існування і завершення (***понести — нести — принести***): *— Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороху і вибоїн.* ***Чорт*** *мене* ***поніс*** *у цю діру* (О. Довженко); ***Нечистий поніс*** *мене восени в гості до куми на перець* (І. Нечуй-Левицький); *Стукіт у двері. Всі обертаються.* [Шалімов:] *Ще когось* ***чорт несе*** (І. Кочерга); *— Та хто іде? — Максим! Який Максим?.. Ой горе...* ***Дідько*** *знов* ***несе***... (М. Стельмах); *Яєць... нанесла* [качка]. *За дітей помовка. Аж* ***нечистая несе*** *Голодного вовка* (С. Руданський); *— Тьху! Куди його* ***чорти несуть*** *проти ночі? Чи не на відрізану землю подивитися? — аж підвівся Мірошниченко* (М. Стельмах); *— Німців* ***чорт приніс*** *— і ті нас не минули. Двоє курей були — постріляли* (Ю. Збанацький); *— І звідкіль* ***принесла*** *його* ***нечиста сила!*** *— казали другі.— Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка хоч-нехоч внесе туди! Не дав начитатися уволю* (С. Васильченко).*— Сафрон Варчук! — здивовано промовив Тимофій. — Не бійся, ми заберемо свій товар удосвіта, — пояснила Соломія, — а може й сьогодні вночі. Не лежати ж йому отут у хаті? Ще когось* ***чорти принесуть*** (В. Кучер). У цій групі фразеологізмів результативність може бути підкреслена дистрибутивністю (множинністю об'єктів дії), це один з небагатьох випадків, коли аспектуальна модифікація дієслова у ФЗ узуально відбувається у вигляді РДД: ***чорт (ді́дько) наніс (позно́сив, понано́сив)*** (про всіх або багатьох). [Храпко:] *А* ***чорт*** *їх* [дітей] ***наніс*** *сюди* (Панас Мирний); *— Я тобі казала: не гукай! — корила його Марія.. — А я знав, що їх там* ***чорт позносив***... (Панас Мирний); *— І* ***понаносив дідько*** *на нашу голову всяку... шваль* (Переклад С. Масляка).

Фрейм 3: ***[аж] мура́шки бі́гають (пробіга́ють, лі́зуть*** *і т. ін.) /* ***побі́гли (пробі́гли, забі́гали, полі́зли*** *і т. ін.)* ***по спи́ні (по ті́лу, за плечи́ма*** *і т. ін.)* *чиїй (чиєму, чиїми), у кого, кому і без додатка.* ФЗ має два значення, і в обох можливе відбиття усі трьох фаз, що також ілюструємо відповідним розташуванням прикладів у межах значень: 1. 'хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.' ***Аж мурашки забігали по*** *Даниловій* ***спині.*** *Він не міг усидіти спокійно в сідлі від обурення* (А. Хижняк); *Гриць побачив вперті в нього гадючі очі генерала і знову почув, як* ***мурашки забігали*** *у нього* ***за плечима*** (І. Франко); *В Жежері* ***поза плечі забігали мурашки.*** *Ще не вистачало, щоб за наймита був вішальник!* (В. Речмедін); *Синявін .. від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як* ***мурашки полізли по тілу*** (Іван Ле); *— Я пишу, а він* [Ауер] *підходить і зеленими очима дивиться, дивиться,* ***аж мурашки по спині поповзли*** (А. Хижняк); *Вони співали так гарно, що у Терезки* ***мурашки пішли спиною*** (М. Томчаній);

Слухаєш — і трепетливі ***мурашки по спині бігають*** (О. Ковінька); *Єлька і слів його не чула, їй* ***аж мурашки бігали по тілу*** *від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня зірветься* (О. Гончар); *Іван .. ще раз проказав ці рядки з таким жаром, з таким піднесенням, що* ***по спині*** *його* ***пробігли мурашки*** (П. Колесник). Неможливість мотивації дієсловом зі значенням різноспрямованого руху чистого результатива спричиняє те, що як видовий корелят до нього в останньому прикладі фактично функціонує похідне від його пари односпрямованого руху ***бігти*** з утворенням опозиції багаторазовості / одноразовості: ***бігають — пробігли***. 2. 'комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т. ін.' *Темінь дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце,* ***аж мурашки побігли по спині*** (Ю. Мушкетик); *Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї* ***мурашва побігла спиною*** (М. Томчаній). *Коли Маруся підходила до цього місця, їй стало моторошно,* ***по тілу забігали мурашки*** (Ф. Бурлака); — *Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горищі недалеко від нас. В мене знову* ***по спині сипнули мурашки*** (Л. Смілянський). Неактуальність у переносному значенні ознаки спрямованості руху (протиставлення ***бігти — бігати***) є причиною того, що на початкову фазу вказують похідні від обох базових дієслів (***побігти — забігати***), значення серединної фази виражене дієсловами НДВ без префікса теж без диференціації ознаки спрямованості ***Мурашки бігали по спині****, але цікавість перемогла страх* (В. Гжицький); *Надворі щораз темніше, Михась добачає тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів —* ***аж мурашки йдуть*** *йому* ***поза плечі*** (О. Маковей); *Навкруги було темно, моторошно,* ***аж холодні мурашки лазили*** *хлопцям* ***по спинах*** (П. Козланюк) або з префіксом (похідне від базового дієслова спрямованого руху) *При одній думці про те, що на його шиї може зненацька затягнутися зашморг,* ***по спині*** *Паршецького* ***пробігають мурашки*** (М. Ю. Тарновський). Результативна фаза виражена за допомогою префіксального дієслова ДВ ***пробігти***: *Коли ці сталеві громади* [танки] *з'явились зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців* ***мурашки пробігли по тілу*** (О. Гончар); *Глянув з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а* ***по тілу пробігли мурашки****. Він схопився за граніт* (П. Панч).

Таким чином, дієслова у ФЗ можуть зазнавати аспектуальної модифікації. Як і у вільному вжитку, можливість такої модифікації зумовлена передусім семантикою самого базового дієслова (його граничність / неграничністю, характером межі тощо) [9], але у фразеологізмі вона додатково обмежена семантикою самого фразеологізма і зведена переважно до вираження фазового значення з мінімальним іншим семантичним навантаженням. Одночасно аспектуальні модифікації дієслів у ФЗ можуть складатися у цілі фрейми, що описують цілісну ситуацію. Ці модицікації досить послідовно зафіксовані у словниках, але не завжди експліцитно відображені. Втім, аспектуальні пари та фрейми яскраво відображають національну специфіку мови, саме тому подання ФЗ у словниках та посібниках для навчання мови саме у складі аспектуальних пар та фреймів може бути плідним і з методичного погляду, але передусім це питання потребує поглибленого вивчення на широкому мовному матеріалі.

Список літератури

1. Петрухина Е. В. Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками. — М.: Изд-во МГУ, 2000. — 256 с.

2. Фразеологічний словник української мови. — У 2-х кн. — К.: Наук. думка, 1993.

3. Словники України: Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія. — Версія 1.03. — К.: Український мовно-інформаційний фонд НАНУ, 2003.

4. Тараненко О. О. Варіанти // Українська мова: Енциклопедія. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — С. 62–63.

5. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм // Українська мова: Енциклопедія. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — С. 770–772.

6. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. — М.: Наука, 1982. — 155 с.

7. Соколов О. М. К определению содержания видовых противопоствлений в русском языке // Методика преподавания русского языка и литературы. К., 1979, вып. 12. — С. 89–99.

8. Соколов О. М., Пионтковская Т. А. Система лингвистических конструктов, формирующих фреймы на глагольно-предикативной основе // Системные исследования: Методологические проблемы: Ежегодник, 1991. — М., 1991. — С. 124–141.

9. Соколова С. О. Про статус так званих "нехарактеризованих родів дієслівної дії" // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Лінгвістика. — Вип. 3. — 2006. — С. 69–76.

Соколова С. О. **Аспектуальные модификации глаголов во фразеологических оборотах.**
Статья посвящена проблеме варьирования глагольных фразеологических оборотов (ФО), связанного с модификацией аспектуального значения глагола (АМ), т. е. с особенностями распределения действия во времени (начало, длительность, возможное и реальное завершение, повторение), его интенсивностью и др. в современном украинском языке. Материал извлечен из словарей, в которых анализируемые ФО подаются как в одной словарной статье, так и в разных со взаимными отсылками или без отсылок. АМ ФО выходят за рамки видовой парности, не нарушая целостности ФО, а иногда приводят к образованию фреймов, описывающих целостную ситуацию. Предлагается последовательно отображать АМ ФО в словарях и практических пособиях.
Ключевые слова: фразеологические обороты, аспектуальная модификация, совершенный вид, несовершенный вид, фреймы.

Sokolova S. O. **Aspectual modification of verbs in phraseological units.**
The article is devoted to the problem of variation of verbal phraseological units that is connected to the modification of aspectual meaning of a verb, in other words with the peculiarities of distribution action in time (the beginning, continuation, possible and real completion, repetition), ita intensity and so forth in a modern Ukrainian language. The material is extracted from the dictionaries, in which analysed phraseological units are give in one or different dictionary entries. Aspectual meaning of a verb of phraseological units goes beyond the scope of the aspect twoness without breaking the integrity of phraseological units, and sometimes it is led to the frame formation that describe the whole situation. It is suggested to reflect aspectual meaning of a verb of phraseological units step by step in dictionaries and textbooks.
Key words: phraseological units, aspectual modification, perfective aspect, imperfective aspect, frames.

Стаття надійшла до редакції 20 травня 2007 р.